

Auschwitz- processen i Frankfurt.

**Et tilbageblik 50 år
efter dommen**

Af Peter Jochen Winters

Oversat af Jens Ellekær

Kilde: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 16-17, 2015, *Bundeszentrale für politische Bildung*

Aus Politik und Zeitgeschichte udgives af den tyske Forbundscentral for politisk dannelse (*Bundeszentrale für politische Bildung*) som et tillæg til ugeavisen *Das Parlament*. Med forbundscentralen egne ord har udgivelsen til formål at "øffentliggøre videnskabeligt baserede, alment forståelige bidrag til samtids-historiske og socialvidenskabelige temaer såvel som til aktuelle politiske spørgsmål. Tillægget er et forum til diskussion, en indføring i komplekse vidensområder og tilbyder en afbalanceret blanding af grundlæggende og aktuelle analyser."

Peter Jochen Winters, født 1934; dr.phil., økonom, tidligere redaktør og korrespondent på *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, modtager af den Tyske Journalistpris 1965 for sine reportager fra Auschwitz-processen i Frankfurt; bosat i Berlin.

Efter afslutningen på Anden Verdenskrig den 8. maj 1945, Tysklands totale nederlag, dets besættelse og opdeling i besættelseszoner, hvori de fire sejrsmagter besad den øverste magt, skulle der i Forbundsrepublikken Tyskland gå tyve år, før der kom et "erindringsomsving", som i overvejende grad blev båret frem af efterkrigsgenerationen. Den første Auschwitz-proces – "Straffesag mod Mulka m. fl. (4 Ks 2/63)"¹ –, som fandt sted i Frankfurt am Main fra 20. december 1963 til

1 Se Raphael Gross/Werner Renz (Hrsg.): *Der Auschwitz-Prozess (1963–1965). Kommentierte Quellenedition*, Frankfurt–New York 2013.

19./20. august 1965, kom til at spille en vigtig rolle i denne udvikling. Sædvanligvis gør de fleste spektakulære retssager kun indtryk på offentligheden en kort tid og havner derefter hurtigt i glemsel. Processen, som med 183 retsmøder og indledningvis 22 anklagede dengang udgjorde den største og længste straffesag i tysk retshistorie efter 1871, fremstår som en undtagelse. Selv halvtreds år efter forkyndelsen og den mundtlige begrundelse af dommen optager denne proces ikke blot mennesker i Tyskland. "Auschwitz" er blevet symbolet på den tyske skyld og processen til en milepæl i tysk historie.²

Først yderligere tyve år efter domsafsigelsen i Frankfurt var tyskernes konfrontation med deres historie i første halvdel af det 20. århundrede – den møjsommelige og smertelige bearbejdning af de nationalsocialistiske forbrydelser mod menneskeheden, som den foregik i retssystemet, litteratur og videnskab, presse, film og tv – nået så vidt, at forbundspræsident Richard von Weizsäcker i 1985 i sin tale i Den Tyske Forbundsdag på fyrrårsdagen for den tyske kapitulation kunne sige: "Blikket gik tilbage til fortidens mørke afgrund og frem til en mørk fremtid. Og alligevel blev det dag for dag tydeligere, hvad det i dag betyder for os alle i fællesskab at sige: Den 8. maj 1945 var en befrielses dag. Den befriede os alle fra det nationalsocialistiske voldsherredømmes menneskeforagtende system."³

I de første år efter den 8. maj 1945 – som dengang næsten kun de overlevende fra nationalsocialisternes koncentrations- og udryddelseslejre betragtede som en befrielses dag – var folk optaget af at sørge over deres døde, at overvinde krigens følger og at skabe sig et nyt borgerligt liv. Tyskerne følte sig næsten uden undtagelse som krigsofre, ramt af skæbnen, og tænkte ikke over, hvorledes det var kommet dertil. At det var den 30. januar 1933, dagen for nationalsocialisternes magtovertagelse, at den mørkeste fase i nyere

2 Se Irmtrud Wojak (Hrsg.): *Auschwitz-Prozess 4 Ks 2/13 Frankfurt am Main*, Köln 2004.

3 Richard von Weizsäcker: Rede auf der Gedenkveranstaltung im Plenarsaal des Deutschen Bundestages zum 40. Jahrestag des Endes des Zweiten Weltkrieges in Europa, Bonn, 8. 5. 1985, www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Richard-von-Weizsaecker/Reden/1985/05/19850508_Rede.html. (19. 3. 2015).

tysk historie var begyndt, gik først lidt efter lidt op for dem.

Den lange vej til processen

Storadmiral Karl Dönitz, som Hitler den 30. april 1945 havde indsat som sin efterfølger, og som over for forfatteren hævdede, at han først den 7. maj 1945 ”erfarede om SS-bødlernes ugerninger i koncentrationslejrene”, var ganske vist dengang ”i princippet klar over, at der her var blevet begået forbrydelser”. Sammen med den daværende finansminister, grev Schwerin-Krosigk, var han af den opfattelse, ”at den øverste tyske domstol, Rigsretten i Leipzig, ville være den eneste instans til at rejse tiltale for og dømme i sådanne forbrydelser”. Ifølge Dönitz fremsatte han den 15. maj dette forslag for de allierede. Men disse reagerede ikke. ”Det var dengang vor opfattelse, at vi skulle undersøge og straffe disse forbrydelser mod menneskeheden, og det uden personsanseelse. Der var blevet begået et eklatant overgreb mod menneskeheden, og jeg anså det for tysk pligt at retsforfølge dette. Jeg var af den faste overbevisning, at en institution som Rigsretten var kvalificeret til efter gældende tysk lov at retsforfølge denne krænkelse af menneskeheden.”⁴

De allierede sejrsmagter påtog sig i 1945/46 imidlertid selv at stille de tyske ”hovedkrigsforbrydere” – der ikke som Adolf Hitler, Heinrich Himmler og andre gennem selvmord havde unddraget sig ansvaret – for en international militærdomstol i Nürnberg, ”Rigspartidagens” by, og at dømme dem efter en af dem opstillet statut, som skulle blive grundlaget for en ny folkestrafferet. Mange tyskere opfattede både de i alt 13 Nürnberg-processer og de straffesager, der fulgte i forbindelse med afnazificeringen, som en hævnende ”sejrherrejustits”. I sagerne ved de tyske afnazificeringsdomstole – der gik forud for en automatisk ”arrest” af personer i officielle funktioner og internering af alle mistænkelige, som de allierede gennemførte – forsøgte disse gennem alle mulige numre (”*Persilscheine*”) at skaffe sig et rent generalieblad.

4 Cit. efter: Peter Jochen Winters, *Das Ja zum Prozeß. Gespräch mit dem ehemaligen Großadmiral Karl Dönitz zwanzig Jahre danach*, i: *Christ und Welt* 7. oktober 1966, s. 6.

Men allerede efter få år blev de tre vestallierede lammet i deres bestræbelser på at bearbejde den nationalsocialistiske fortid hos tyskerne – som de søgte at vinde som forbundsfæller i den nu opståede Kolde Krig – og benådede før tid de af dem dømte, som de ikke havde henrettet. Tilmed bestemte den mellem Forbundsrepublikken og de vestallierede indgåede ”Overgangsoverenskomst”⁵ fra 1952/55, at den tyske jurisdiktion skulle være udelukket fra alle sager, i hvilke de tre vestallieredes justitsorganer allerede havde dømt eller truffet afgørelser. For flertallet at tyskerne var ”bearbejdningen af fortiden” dermed afsluttet allerede i begyndelsen af 1950’erne, især da selv forbundskansler Konrad Adenauer krævede en amnesti for straffe, der var blevet idømt af de allierede militærdomstole. Man ønskede at lade fortiden hvile. Men en ubearbejdet fortid forsvinder ikke. Den bliver igen og igen virulent, så længe den fortrænges og forties.

I 1945 var de tyske domstole i de tre besættelseszoner under opsyn og diverse retningslinier fra de respektive besættelsesmagter forsigtigt begyndt at føre processer mod individuelle gerningsmænd for ”krigsforbrydelser”, som de nationalsocialistiske voldsforbrydelser ofte generelt blev benævnt. Deres nidkærhed svandt dog mærkbart, da gennemførelsesloven for artikel 131 i den tyske grundlov muliggjorde genindtræden for alle dem, som den 8. maj 1945 havde været i offentlig tjeneste og var blevet ”fjernet” – altså også folk ved politiet, strafforfølgelsesmyndigheder og domstole i ”Det Tredje Rige”. Retssager på grundlag af masseforbrydelser, som efter grundlæggelsen af Forbundsrepublikken og besættelsesstatutten fra 1949 havde været mulige, blev ikke anlagt – herunder en proces mod folk fra *Reichssicherheitshauptamt* (Rigssikkerhedstjenestens Hovedkontor), som befandt sig på forundersøgelsesstadiet. Politologen Joachim Perels taler derfor om en ”suspendering af legalitetsprincippet”, som strakte sig over et halvt årti.⁶

5 Se *Vertrag zur Regelung aus Krieg und Besatzungszeit entstandener Fragen* af 26. maj 1952 i formuleringen i bekendtgørelsen af 30. marts 1955, *Bundesgesetzblatt II*, s. 405.

6 Joachim Perels: *Die Strafsache gegen Mulka und andere 4 Ks 2/63 – Juristische Grundlagen*, i: I. Wojak. (note 2), s. 124 f.

Der kom først atter bevægelse i ”tavshedens periode” – hvorunder man helt generelt havde regnet med, at der var blevet sat en streg over nationalsocialismens forbrydelser -, da den tidligere politidirektør i Memel, *SS-Oberführer* Bernhard Fischer-Schweder, som efter krigsafslutningen var gået under jorden, anlagde et søgsmål i Baden-Württemberg for at blive genindsat i offentlig tjeneste. Som følge af avisnotitserne informerede et vidne fra Memel anklagemyndigheden om massenedskydninger under indledningen på ruslandsfelttoget, som Fischer-Schweder havde medvirket til. Derpå kom det i 1958 til *Einsatzgruppen*-processen i Ulm, hvorunder hidtil ukendte forbrydelser mod jøderne i det litauiske grænseområde kom for dagen.⁷ Denne gjorde det klart for enhver, at der uden for de tyske grænser havde fundet tyske masseforbrydelser sted, hvis ansvarlige endnu levede ukendt og ugenert i Forbundsrepublikken. Som konsekvens heraf blev *die Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen* (Delstatsjustitsforvaltningernes centrale myndighed for afdækning af nationalsocialistiske forbrydelser) oprettet i Ludwigsburg i Baden-Württemberg i oktober 1958. Dets opgave var afdækning af NS-forbrydelser, ”for hvilke der i forbundsterritoriet ikke er givet et værneting for gerningsstedet” og som enten ”blev begået i forbindelse med krigsbegivenheder (...) mod civilpersoner uden for de egentlige krigshandlinger, især under medvirken af de såkaldte *Einsatzkommandos*” eller ”i koncentrationslejre og lignende lejre”. Myndigheden i Ludwigsburg måtte imidlertid kun udføre forundersøgelser. Når en sag var moden til tiltalerejsning, skulle den overgives til den kompetente anklagemyndighed.

At den store Auschwitz-proces i Frankfurt blev gennemført, skyldes ved siden af arbejdet i den centrale myndighed i Ludwigsburg især to mænd: lederen af statsadvokaturen i Hessen Fritz Bauer⁸ og generalsekretæren for Den

Generalstaatsanwalt i Hessen Fritz Bauer (1903-1968) – den vigtigste drivkraft bag anlæggelsen af Auschwitz-processen i Frankfurt. (picture-alliance / dpa / Goettert)

Internationale Auschwitz-Komité i Wien, Hans Langbein, der som fange i Auschwitz havde været skriver for *SS-Standortarzt* (øverste læge) Eduard Wirths.⁹ Langbein forsynede retsvæsenet med informationer og sagkundige henvisninger. Bauer, der var liberal med rødder i socialdemokratiet, førte efter sin tilbagevenden fra emigration en beslutsom kamp mod glemselen. Han gjorde bearbejdningen af den nationalsocialistiske fortid til sin hovedopgave, og for at bringe nationalsocialistiske voldsforbrydere for retten fulgte han – undertiden imod modstand fra ikke blot justitsapparatet – med hjælp fra unge, ubelastede statsadvokater ethvert spor. Det er hans fortjeneste, at der ikke blev ført mange små retssager mod individuelle tiltalte, men at forbrydelseskomplekset Auschwitz – dette ”til alle tider største menneske-tilintetgørelsesanlæg”,¹⁰ hvori mindst 1,2 millioner kvinder,

7 Se Das Urteil im Ulmer Einsatzgruppen-Prozess, i: Christian F. Rüter et al. (Hrsg.): *Justiz und NS-Verbrechen. Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen 1945–1966*, Bd. I–XXII, Amsterdam 1968–1981, Bd. XV, S. 56ff.

8 Se Irmtrud Wojak: *Fritz Bauer 1903–1968. Eine Biographie*, München 2009.

9 Hermann Langbein (1912–1995) optrådte under Auschwitz-processen også som vidne og offentliggjorde i 1965 en første dokumentation: *Der Auschwitz-Prozess*, uændret genoptryk, Frankfurt/M. 1995.

10 Iflg. den første kommandant i Auschwitz, Rudolf Höß, cit. efter: Martin Broszat (Hrsg.): *Rudolf Höß. Kommandant in*

Auschwitz-processen – “den største og længste straffesag i tysk retshistorie efter 1871” - fandt sted i Römer, Frankfurt am Mains rådhus. (Imago Stock&People)

mænd og børn blev myrdet – blev behandlet i én proces, således at den enkelte gerningsmands rolle i tilintetgørelsesmaskineriet kunne tydeliggøres.

Procesforløbet

I Auschwitz-processens 700 sider lange anklageskrift¹¹ stod tredje og sidste kommandant i Auschwitz, *Sturmbannführer* Richard Baer, først. Efter krigen var det gennem 15 år lykkedes ham under falsk navn at skjule sig som skovarbejder i nærheden af Hamburg. Først den 20. december 1960 blev han anholdt. Endnu inden retsmødernes begyndelse døde han den 17. juni 1963 i undersøgelsesarrest af hjerte- og kreds-

løbssvigt.¹² Anklagen lød på drab, idet alle andre strafbare handlinger var forældede.¹³ Ved åbningen af retsforhandlingen, som benævnt efter den ældste anklagede (den tidligere adjutant for den første lejrkommandant Höß) nu bar navnet ”Straffesag mod Mulka med flere”, stod der foran nævningedomstolen 22 anklagede, af hvilke to udgik under retsforhandlingen på grund af sygdom.

Under bevisførelsen blev der hørt 359 vidner fra 19 lande. 211 af disse var tidligere indsatte, herunder 100 fra Østeuropa, først og fremmest fra Polen og Tjekkosllovakiet, men også fra Rumænien, Sovjetunionen og DDR. Efter tyve år stod de atter over for deres bødler og måtte endnu en gang i deres erindring gennemleve frygten fra Auschwitz. For mange af dem virkede det truende, når de stod alene over for

Auschwitz, Autobiographische Aufzeichnungen, München 1963, s. 124. Höß, som i hovedkrigsforbryderprocessen i Nürnberg havde udtalt sig som vidne, blev i 1946 udleveret til Polen, hvor han ved den Øverste Folkedomstol blev dømt til døden og den 16. april 1947 hængt i Auschwitz.

11 Se R. Gross/W. Renz (note 1), bd. I, s. 111–520.

12 Se *ibid.*, s. 562.

13 I offentligheden, men tillige også i Forbundsdagen, udviklede der sig heftige debatter om forlængelsen af forældelsesfristen for drab – oprindeligt 20 år -, som i sidste ende over flere trin (1965, 1969 og 1979) førte til, at drab ikke forældes.

Et udsnit af de anklagede ved processens begyndelse. Forreste række forfra og bagud: Wilhelm Boger, Victor Capesius, Oswald Kaduk og Emit Hantl. Anden række: Josef Klehr, Herbert Scherpe og Franz Hofmann.

falanksen af velklædte anklagede og deres forsvarere i sorte kapper og ”i overensstemmelse med sandheden” måtte berette, hvad de havde oplevet i Auschwitz. Eksempelvis blev ”Bogeryngen” beskrevet - det torturinstrument, som blev anvendt af den anklagede Boger fra den ”politiske afdeling”, lejr-Gestapo, og på hvilket han under ”skærpet forhør” pryglede indsatte næsten til døde. Det blev også bevidnet, hvorledes SS-sygehjælper Josef Klehr dræbte hundreder af indsatte med fenolinindsprøjtninger direkte i hjertet. ”Sprøjtning” kaldte man det i Auschwitz. Udførligt beskrevet blev også ”sorteringen” på rampen i Birkenau, hvor SS-læger og SS-officerer udskilte arbejdsduelige fra de ankomne jødiske fangetransporter og bragte disse til lejren, mens de sendte det store flertal direkte i døden i gaskamrene. Drab blev kaldt ”særbehandling”. Nogle af forsvarerne tog under deres borende, lejlighedsvis med en truende undertone stillede spørgsmål intet hensyn til de tidligere indsatte fysiske og psykiske tilstand. Stammende berettede disse om de lidelser, som de – bestandigt med døden for øjnene – måtte gennemgå i lej-

ren, om de grufulde tildragelser på dette sted for det industrielt gennemførte drab. En del af de til stadighed talrige tilhørere kunne ikke holde tårerne tilbage under disse skildringer fra de overlevende fra Auschwitz.

De anklagede viste sig derimod kun lidt påvirkede af vidneudsagnene. Disse, gerningsmændene og drabsmedhjælperne, der som SS-medlemmer mente at tilhøre NS-statens elite, og som ”hjemvendte fra krigen” allerede atter havde indrettet sig i borgerlig velanstændighed, påberåbte sig førerbefalinger og anordninger fra deres øverste chef Heinrich Himmler, ”Reichsführer SS og chef for det tyske politi”, som Gestapo sammen med *Reichssicherheitshauptamt* (Rigssikkerhedstjenestens hovedkontor) og ”Konzentrationslejrinspektionen” sammen med *Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt der SS* (SS’ økonomi- og forvaltningshovedkontor) var underlagt.

De anklagede, som hverken udviste skam eller anger, hævdede, at de havde været soldater, kun havde udført befalinger og i tilfælde af nægtelse måtte frygte hårde konsekvenser. I øvrigt kunne

Vidnet Leo Paul Scheidel, tidligere Auschwitz-indsat, demonstrerer "Boger-gyngen".

de ikke længere huske noget. Frækkest forholdt den anklagede Mulka sig, som til at begynde med hævdede, at han som Höß' adjutant aldrig havde betrådt "beskyttelsesarrestlejren", og at han ikke havde haft noget at gøre med de indsatte. Han havde været chef for et æreskompagni, men en kompagnichef uden egentlig befalingsbeføjelse. Han havde ikke skadet nogen, han havde i sidste ende været en traditionel soldat. Derpå lød det fra den unge anklager Kügler: "De var ikke soldat, De tilhørte et uniformeret mordkommando."¹⁴ Den senere dom skulle vise, at denne moralske vurdering også havde sin juridiske berettigelse.

Ved siden af de overlevende indsatte optrådte der en yderligere kategori af vidner i processen. Tidligere SS-medlemmer skulle udtale sig om individuelle anklagede, som de kendte. Men der optrådte også høje SS-officerer. Nogle var af de allierede blevet dømt og benådet, andre var indtil da ikke blevet generet af den tyske justits. De blev af retten, anklagerne, repræsentanterne for medsagsøgerne og ikke mindst af forsva-

rerne afhørt som "sagkyndige vidner" – først og fremmest i relation til undskyldningsargumentet om "befalingsnødret". På denne måde kom følgende højt placerede SS-officerer til orde: de tidligere kontorchefer i *Reichssicherheitshauptamt*, *SS-Obergruppenführer* Karl Werner Best og *SS-Gruppenführer* Bruno Streckenbach, *SS-Brigadenführer* og chef for *Einsatzgruppe C's Einsatzkommando 5*, Erwin Schultz, samt afdelingsleder i *Reichssicherheitshauptamt* og chef for *Einsatzgruppe D's Einsatzkommando 12*, *Obersturmbannführer* Gustav Nosske.¹⁵ De tidligere højtplacerede funktionsudøvere i det nationalsocialistiske undertrykkelsesapparat blev under retsforhandlingen behandlet med ærbødighed. Også den tidligere kommandør for sikkerhedspolitiet i Kattowitz, Johannes Thümler, der som formand for en SS- og politistandret i Auschwitz havde afsagt hundreder af dødsdomme og efter krigen var sluppet billigt fra det hos amerikanerne med to og et halvt års interneringslejr i Ludwigsburg, kunne atter forlade retten i Frankfurt umiddelbart efter sit vidneudsagn.¹⁶

Også sagkyndige blev hørt under bevisførelsen. Således bestræbte Hans Buchheim, Helmut Krausnick, Martin Broszat og Hans-Adolf Jacobsen fra Institut für Zeitgeschichte (IfZ) i München sig på at kontekstualisere Auschwitzforbrydelserne for "at give dommerne [...] allerede før afhøringen af vidnerne en forestilling om de historiske og politiske sammenhænge".¹⁷

15 Best blev i 1948 i Danmark, hvor han fra 1942 til 1945 var rigsbefuldmægtiget, dømt til døden, derpå benådet med fem års fængsel og i 1951 frigivet. Han blev aldrig, selv om det var muligt, stillet for en tysk domstol. Mod Streckenbach, som i 1952 af en sovjetisk militærdomstol i Mosva blev idømt 25 års arbejdslejr og i 1955 løsladt til Forbundsrepublikken, blev der først i 1973 rejst tiltale i Hamburg. Åbningen af retsforhandlingen blev afvist på grund af Streckenbachs manglende evne til at fremstille sig i retten. Gustav Nosske og Erwin Schulz blev i 1948 i den amerikanske *Einsatzgruppen*-proces i Nürnberg idømt livsvarigt henholdsvis 20 års fængsel. Schulz blev i 1951 benådet og løsladt, Nosske tre år senere. Se Ulrich Herbert: *Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903–1989*, Bonn 1996; Michael Wildt: *Die Generation der Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg 2002.

16 Se Peter Jochen Winters: Die Karriere des Johannes Thümler. Ein SS-Mann fordert Kunstgüter zurück, i: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 26. juni 1996, s. 5.

17 Hans Buchheim et al.: *Anatomie des SS-Staates*, München 1999, s. 2.

14 Cit. efter: H. Langbein (note 9), bd. I, s. 200.

En delegation fra retten – en dommer, anklagere, repræsentanter for medsagsøgerne, forsvarere og endog den anklagede lejrlege Lucas – fik endvidere i december 1964 mulighed for at besigtige lejren i Auschwitz (nu det polske Oświęcim).¹⁸ På baggrund af Den Kolde Krig var dette retsmøde på gerningsstedet på det nærmeste en sensation.

For 16 af de anklagede krævede anklagemyndigheden den højeste straf – livsvarigt fængsel. For yderligere to blev der krævet tolv års fængsel. To af de anklagede blev indstillet til frifindelse. Under og efter processen blev det gentagne gange påpeget, at det kun var de ”små fisk”, som nu blev stillet for retten. De, som ved skrivebordene i *Reichssicherheitshauptamt* og i *Wirtschafts- und Verwaltungshauptamtes* der SS havde planlagt og befalet det samlede forløb, var dengang for en stor dels vedkommende ikke længere blandt de levende, havde kunnet gå under jorden, havde på anden vis kunnet undrage sig en retfærdig straf, eller var som følge af ”Overgangsoverenskomsten” fra 1952/55 tabu for de tyske strafforfølgelsesmyndigheder.

De anklagede udgjorde – bortset fra den magtfulde kommandant – et billede på lejrhierarkiet i koncentrations- og tilintetgørelseslejren Auschwitz: fra kommandantens adjutant over *Schutzhaftlagerführer*, *Rapport-* og *Blockführer*, til medlemmer af den såkaldte Politiske Afdeling, lejrleger og –apoteker og sygehjælpere til den funktionsindsatte. Dette viser klart, hvad det drejede sig om: Der blev ikke ført en politisk proces, og slet ikke nogen skueproces, men sandheden om og virkeligheden i forbrydelseskomplekset Auschwitz blev gransket ved hjælp af vidneudsagn, dokumenter og erklæringer fra sagkyndige, og i en retsstatslig proces blev de anklagedes individuelle strafferetlige – ikke moralske eller etiske – skyld fastlagt. Her fældede en tysk ret dom over tyskere efter den tyske straffelov og reglerne i straffeprocessordenen. At den var underlagt begrænsninger, der var forårsaget af sejrsmagternes handlinger før Forbundsrepublikken Tysklands opnåelse af suveræniteten i 1955, forringer ikke rettens bestræbelse på retfærdighed.

Dom og følger

Nævningedomstolen under retsformand Hans Hofmeyer – ved processens begyndelse *Landgerichtsdirektor* [*Landgericht* er et mellemtrin i den regionale opdeling af domstolene i Tyskland], under dens forløb forfremmet til *Senatspräsident* [senaterne er dommerkollegier under den tyske højesteret] – dømte seks anklagede til livsvarigt fængsel og én anklaget, der som skoleelev og *SS-Untersführer* i december 1940 var blevet forsat til Auschwitz og i 1941/42 fik nogle måneders orlov for at kunne aflægge sin studentereksamen, til den højeste ungdomsstraf på ti års fængsel. Disse syv anklagede blev dømt som gerningsmænd, idet det uden tvivl kunne bevises, at de havde begået drab i mellem fem (*Blockführer* Baretzki) og mindst 475 tilfælde (SS-sygehjælper Klehr). Boger blev dømt for drab i mindst 114 tilfælde, *Schutzhaftlagerführer* Hofmann (alleerede i 1961 idømt livsvarigt fængsel på grund af drab i to tilfælde i koncentrationslejren Dachau ved München) i 34 og *Rapportführer* Kaduk i 12 tilfælde. Den tidligere indsatte og *Blockältester* Bednarek blev tillagt 14 drab, som han havde begået af mordlyst og imod befaling.

Ti anklagede fik fængselsstraffe ene og alene som medhjælpere. Deres aktive medvirken i det statsligt organiserede massedrab, især gennem ”rampetjeneste” under ”udvælgelser” til gaskamrene og ”lejrudvælgelser” til de dødelige giftnjektioner samt ved skydninger, blev betragtet som ”kollektiv medhjælp til kollektive drab” for hver anklaget i flere tilfælde, som hver omfattede fra flere hundrede til flere tusinde mennesker. De fik fængselsstraffe mellem 14 år (Mulka) og tre år og tre måneder (Lucas).¹⁹ Domstolen anså ni års fængsel for passende til lederen af lejrapoteket Capesius – der som *Sturmbannführer* havde den højeste SS-rang blandt de anklagede -, syv år til kommandant Baers adjutant og til en lejrtandlæge og seks år til arrestforvareren i stamlejrens lejrfængsel. Retten dømte to medarbejdere i den Politiske Afdeling til fem og fire år og to syge-

¹⁹ Forbundsdomstolen ophævede ved sin afgørelse af 20. februar 1969 dommen mod Lucas og sendte sagen tilbage til nævningedomstolen. I oktober 1970 blev han frifundet i Frankfurt am Main. Se R. Gross/W. Renz (note 1), s. 1237–1309, s. 1329–1351.

¹⁸ Se H. Langbein (note 9), bd. II, s. 837ff.

Auschwitz – rettens besigtigelse af gerningsstedet i december 1964. (AP)

hjælpere til fire og tre og et halvt år. Tre af de anklagede blev frikendt.

En del anså denne dom for at være for mild. Diskrepansen mellem tildragelserne i tilintetgørelseslejrene og de af de forbundstyske domstole idømte straffe var for stor. Her var det nødvendigt at konfrontere statsligt organiseret masse- og folkemord af et sådant omfang, at den menneskelige forstand ikke formåede at begribe den, med inadækvate drabsparagraffer, som krævede, at retten for hver af de anklagede måtte føre bevis for den individuelle gerning.

I dag går tendensen hos jurister mod, at der i så usædvanlige tilfælde af industriel gennemførte massedrab som i de nationalsocialistiske tilintetgørelseslejre gives afkald på det individuelle gerningsbevis, og at gerningsmænd dømmes som ”en del af tilintetgørelsesmaskineriet”. Således skete det for få år siden i den i München førte proces mod den fra Ukraine stammende Ivan Demjanjuk, der som krigsfange af SS var blevet omskolet til ”fremmednational hjælpevillig” og i 1943 gennem nogle måneder havde gjort tjene-

ste som ”vagtmand” i udryddelseslejren Sobibór. På grundlag af den kendsgerning, at der under hans tjenestetid i Sobibór i henhold til transportlister skulle være blevet dræbt omkring 228.000 mennesker, blev han den 11. maj 2011 idømt fem års fængsel for medhjælp til massedrab. Han burde ikke have deltaget, men burde være flygtet,²⁰ lød rettes begrundelse. Såvel anklagemyndigheden som forsvaret ankede dommen. Inden Forbundsdomstolen kunne tage sagen op, døde Demjanjuk i marts 2012, uden at en dom om hans juridiske skyld kunne få retsvirkning. Det er således fortsat et åbent spørgsmål, hvorledes Auschwitz-processen muligvis ville være blevet afgjort i dag, og hvad en anden afgørelse end dengang kunne føre til.

Betydningen af Auschwitz-processen: For halvtreds år siden blev et uretsregimes usædvanlige forbrydelser, der var uden fortilfælde, pådømt

20 Se Urteil Nr. 924, i: Christian F. Rüter et al. (Hrsg.): *Justiz und NS-Verbrechen. Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen 1945–1999/2002/2012*, bd. XXIII–XLIX, Amsterdam 1998–2012, bd. XLIX, s. 221.

uden særdomstol med den gældende straffet uden særlove i en fair retsstatslig proces. Tyve år efter NS-diktaturets undergang bidrog Auschwitz-processen afgørende til, at tyskerne erkendte nødvendigheden af for alvor at gøre op med deres nærmeste fortid. I 1950'erne og 1960'erne havde samfundet næsten fuldstændig fortrængt det medansvar, som de funktionelle eliter i militæret, politiet, retsvæsenet, erhvervs-livet og universiteterne havde, for at nationalso-cialisternes herredømme kunne fungere og deres forbrydelser udføres.

Allerede under processen havde de medierepræ-sentanter, som overværede retsmøderne, beret-tet offentligheden om hverdagen i "centrummet for den endelige løsning af jødespørgsmålet" og ansporet voksende dele af offentligheden til at gøre sig overvejelser over NS-fortiden. Nu stil-lede efterkrigsgenerationen borende spørgs-mål til generationen af fædre og mødre. Hvad tænkte og gjorde I dengang? Hvorledes kunne noget sådant ske? Hvorledes kunne I se bort og berolige jeres samvittighed, når medborgere blev ydmyget, frasorteret og tilintetgjort? Hvorfor fulgte I en ideologi, som hverken kendte til men-neskelighed eller retfærdighed, som fanatisk prædikede styrke, vold, fordrivelse, udryddelse og død?

Nævningedomstolen er ikke blevet indkaldt for at gøre op med fortiden, sagde retsforman-den i sin mundtlige domsbegrundelse. Selv om processen har opnået opmærksomhed langt ud over landets grænser og fået navnet "Auschwitz-processen", er den for domstolen forblevet en straffeproses. Kun de anklagedes individuelle skyld har været afgørende for dommen, fortsatte retsformanden. Javist, det var ikke domstolens opgave at agere folkehøjskole for at bearbejde fortiden. Alligevel var Auschwitz-processen mere end en sandhedssøgning og en dom i rela-tion til de anklagede. Den var tillige en påmin-delse om og en advarsel mod enhver beroligelse af samvittigheden, når civilcourage og modstand mod voldsforherligende ideologier og verdens-anskuelser eller mod religiøs fanatisme og race-galskab er påkrævet. Den var imidlertid også en betydelig kilde til historien, leverede materiale til den historiske forskning og skabte ikke mindst – som resultat af den opmærksomhed, den fandt i offentligheden – moralsk og politisk oplysning i

befolkningen, som, jo længere processen varede, havde så meget desto sværere ved at udelukke, hvad der blev drøftet i retssalen.

Også efter halvtreds år kan reporteren blot gen-tage, hvad han dengang skrev om dommen i Auschwitz-processen: "Apokalypsens rædsler blegner i forhold til dødsfabrikkerne i Auschwitz, hvori millioner af mænd, kvinder og børn bog-staveligt blev udslettet: Ikke blot deres ejendele kunne man anvende, selv deres hår, deres tand-guld, ja endog deres knogler og aske blev regn-skabsmæssigt registreret, afregnet og anvendt. Auschwitz-processen i Frankfurt er slut. Men det, som navnet Auschwitz står for, vil menne-sker næppe kunne glemme, og må aldrig glem-mes at tyskere."²¹

21 Peter Jochen Winters, Zwanzig Monate nach zwanzig Jahren. Im Frankfurter Auschwitz-Prozess wurde das Urteil gesprochen, i: *Christ und Welt* 27. august.1965, s. 7.